

TÚL KEVÉS ÉS TÚL SOK SZÓLÁSSZABADSÁG – EGY UTILITARISTA MEGKÖZELÍTÉS*

Sajó András a magyar jogi irodalom egyik leg-sokoldalúbb alakja. A jogszociológiai elemzésektől a jog gazdasági elemzésén át a szépirodalmon keresztül az alkotmányelméletig terjed a skála. Az utóbbi évtizedben azonban már elsősorban alkotmányelmélettel és összehasonlító alkotmányelmélettel foglalkozik. A szólásszabadságról szóló, nemrég megjelent könyve is az összehasonlító alkotmányjogi munkáihoz kapcsolódik, bár nem tekinthető a szó igazi értelmében vett összehasonlító elemzésnek. A könyvnek van egy angol, illetve egy angol–oroszlány nyelvű előzménye. Az első az az Egyesült Államokban megjelent összehasonlító alkotmányjogi casebook,¹ melynek *Freedom of Expression* című fejezetét a szerző írta és szerkesztette. A közvetlenebb előzmény egy Varsóban 2004-ben angol és orosz nyelven megjelent könyvecske, mely egyetlen fejezet kivételével megegyezik a mostani magyar kiadással.² A hazai kiadás számára írt magyar fejezet két, a közelmúltban Magyarországon megjelent tanulmányon alapszik.³ A magyar változat a szólásszabadság kézikönyveként aposztrofálja magát, amivel azért érdemes óvatosan bánni, hiszen a jogi kézikönyvek műfaji határai még nem szilárdultak meg.⁴ De a könyv vállalt funkcióját e minőség nélkül is betöltheti, a potenciális magyarországi olvasóközönség – ahogy a szerző írja előszavában: elsősorban jogászok, politikusok, társadalomtudósok és újságírók – számára elmondhatja azokat a legfontosabb dolgokat, amelyeket feltétlenül tudni kell a szólásszabadság témájáról.⁵

Bár azt, hogy mi legyen kiemelten fontos a téma rendkívül kiterjedt vonatkozásai közül, és mi az, amivel a viszonylag szűkre szabott terjedelem határai között nem tud foglalkozni, nagyon nehéz feladat meghatározni. Az elkerülhetetlen tematikai szűkítést szinte lehetetlen következetesen tartani. Sajónak sem sikerül. A szisztematikus tárgyalásból az előszóban kizárt altémák (pornográfia, művészeti és tudományos alkotások szabadsága, titokvédelem stb.) szinte mindegyike felbukkan a nemzeti és nemzetközi esetjog tárgyalása során. A terjedelmi

korlátokat elismerve és a szerzői szabadságot tiszteletben tartva egyetlen altéma hiánya tűnik fájóbbnak a többinél, ez pedig az internet. Mégpedig éppen azért, amire a szerző maga is utal az előszóban, hogy tudniillik a nemzeti megoldásokban mutatkozó eltérések önmagukban is jelzik, hogy a szólásszabadság nemzeti felfogásai közti különbségek valódi jogviták forrásává válnak. Például akkor, amikor az internet-szolgáltató saját joga szerint alkotmányosan védett az a tartalom, amelyhez hozzáférhetnek olyan ország joghatósága alatt álló személyek, amelyben a közlés tilos, ahogy az megfigyelhető egyes náci website-ok eltérő megítélésekor. Azt is érdekes lett volna megtudni, hogyan vélekedik a szerző az internetes szólás sajátos jellegéről, ami nagyban befolyásolja a korlátozhatóságra vonatkozó felfogást. A hagyományos szólásszabadságtól eltérően ugyanis a modern elektronikus média „gombnyomásra” mindenkit elérő, összehasonlíthatatlanul erőteljesebb hatása okán indokoltak az intézményes garanciák, ahogy azt Sajó a könyv minden egyes fejezetében a nyomtatott sajtótól elkülönítve le is írja. Vagyis úgy tűnik, hogy a rádiózás és a televíziózás szabadsága azon kívül, hogy magában foglalja a hagyományos védelmi jogot az állami beavatkozásokkal szemben, bizonyos állami szabályozásokra való jogot is tartalmaz. Ugyanez még fokozottabban igaz az internetes kommunikáció tartalmi korlátozhatóságát illetően. Ezt ugyanis még az a szűkösség sem legitimálhatja, amely ideig-óráig fennáll a sugárzott rádió- és televíziós programok esetében. Másrészt a cyberspace résztvevői nem annyira az írott, illetve elektronikus sajtó citoyenjei, sokkal inkább bourgeois-k, akik nem annyira a közügyek megvitatásában, mint inkább politikailag neutrális kommunikációban akarnak közreműködni az őket megillető egyéni jogok alapján. Mindez a jogok negatív, védelmi jellegét erősíti.

A következőkben két célkitűzést próbálok teljesíteni; egyrészt megpróbálok Sajó szólásszabadsággal kapcsolatos felfogását rekonstruálni, másrészt vázlatosan áttekinteni a könyv témáit, és néhány megjegyzést fűzni elsősorban a magyar gyakorlatához.

SAJÓ András: *A szólásszabadság kézikönyve*, Budapest, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, 2005, 183 lap.

NYUGATI ÉS KELETI MODELLEK

A könyv első, a szólásszabadság igazolásával foglalkozó fejezetében Sajó sorra veszi a három legfontosabb igazolási elmélet érveit – az igazsághoz kapcsolódókat, az egyéni autonómiáét és a szólás demokratikus elméletét –, de nem mint elvont politikai filozófiai megfontolásokat, hanem mint olyan, gyakorlati jelentőséggel is bíró megfontolásokat, melyek alapvetően befolyásolják a szólásra vonatkozó jogfelfogást, új értelmezések alapjául szolgálnak, és amelyek segítségével ellenőrizhető a kifejezésre vonatkozó egy-egy szabályozás konzekvens volta. Ugyanakkor – de ezt már a recenzens teszi hozzá némi önkritikával⁶ – az egyes igazolások nem zárják ki egymást, hanem olykor egy-egy bírói testület azonos döntésén belül is megférnek egymás mellett.⁷

A könyv egyik kulcsfontosságú része az amerikai gyakorlatot bemutató második fejezet. A szólásszabadság védelme a Legfelső Bíróság kétszáz éves története során apró lépésekkel jutott el a mai, „párját ritkító magas szintjére”. Sóvárogva tekint rá mindenki, aki más országban elkötelezett a szólásszabadság iránt. Sajó számára is a védelemnek ez a magas szintje szolgál mércéként más bíróságok gyakorlatának megítélésékor.⁸ Különösen a közügyek szabad megvitatásának érdekében fontos ennek az alapvető jognak a védelme. Nemhiába emeli ki Sajó a New York Times kontra Sullivan ügyet, ugyanis egy abban megállapított vagy legalábbis egy ahhoz közelítő mércét látna szívesen az európai, különösen a magyar gyakorlatban is. Mint a magyar fejezetben Sajó utal rá, a magyar Alkotmánybíróság 36/1994. (IV. 24.) AB határozata csak felemás módon veszi át azt az amerikai elvet, mely szerint a lehető legjobban csökkenteni kell annak a lehetőségét, hogy a kormányzat korlátozni tudja a közügyek megvitatását. A New York Times-szabály szerint nem megengedett, „hogy a köztisztviselő viselője kártérítésben részesüljön a hamis becsületsértő állításért, kivéve, ha bizonyítja, hogy a kijelentésre tényleges rossz szándékkal (actual malice) került sor, vagyis tudva azt, hogy a kijelentéssel hamis vagy súlyosan hanyag módon figyelmen kívül hagyták, hogy az állítás igaz vagy hamis”.⁹ Ha ugyanis a becsületsértő állításokkal kapcsolatban a bíróság megkövetelte volna, hogy csak a ténybeli helyesség esetén mentesüljön az újságíró, ezzel öncenzúrára kényszerítenék, ami akadályozná az igazság megismerését, pedig az elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy a polgárok megalapozott ítéleteket alkotassanak a köz dolgairól. A hamis kijelentések védelme nélkül túl nagy kockázattal járna a tévedés, ami viszont elkerülhetetlen része az igazsághoz közelítő folyamatnak.

A könyv további, 3–4. fejezetei a francia és a német jog sajátos megoldásaival foglalkoznak, mindenekelőtt a szólásszabadság korlátozása kapcsán. Az amerikai gyakorlathoz képest Az ember és polgár jogainak 1789-es francia deklarációja 11. cikke magában foglalja a törvényi korlátozás lehetőségét: „Gondolatainak és véleményének szabad kinyilvánítása az ember egyik legbecesebb joga. Így tehát minden polgár szabadon nyilatkozhat szóban, írásban, nyomtatásban; de a törvényben megállapított minden esetben felelős azért, ha visszaél a szabadsággal.” A kontinentális Európa alkotmányi szabályozásai minden nemzeti sajátosság ellenére kétségtelenül mind a mai napig a francia megoldást követik. Mégis, főleg a német szövetségi Alkotmánybíróság széles körű joggyakorlatának köszönhetően, ma már inkább a német jog tekinthető az európai kontinentális modellnek. Felmerül a kérdés, mi indokolja a kötetben a német mellett a francia jog szerepeltetését. A francia rendszert bemutató fejezet ráadásul – ellentétben az amerikai és a német példa tárgyalásával – csak a magánszféra védelme érdekében alkalmazott korlátozásokról szól. Sajó indokolása szerint azért, mert ennek szigorúsága különbözteti meg a francia jogot az egyébként tipikus kontinentális európaiktól és az azt reprezentáló némettől. De ha már a civil law rendszereket két ország képviseli, az is felvetődik, miért nem vonta be a szerző a common law jogrendszereket képviselő országok közé az Egyesült Királyságot, amelynek joggyakorlatát, legalábbis a Human Rights Act 2002. októberi hatálybalépése előtt, mióta az Emberi jogok európai egyezménye ténylegesen része az angol jogrendszernek – ahogy azt a strasbourgi ítélekezésről szóló 5. fejezet igazolja –, éppenséggel még a kontinentális európai államokéinál is gyakrabban marasztalták el a szólásszabadság korlátozásáért.

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának szólásszabadságképeről szóló fejezet részletes esetjogi ismeretesei és a posztkommunista országok, valamint Magyarország szólásszabadság-gyakorlatát tárgyaló 6. és 7. fejezet esetei igazolják Sajónak azt az összegző értékelését, hogy ezekben az országokban – beleértve a véleménysszabadság ügyében kedvező helyzetben lévő hazánkat is – a rendesbíróságok általában nem hajlandók az alkotmányos szólásszabadság kérdését összekapcsolni a sajtójogi ügyekkel, az alkotmánybíróságok kedvezőbb felfogása pedig a bíróságokra technikailag sem lehet érvényes.¹⁰

Ugyanakkor – ahogy a 6. fejezetben arra maga Sajó is utal – ennek a restriktív gyakorlatnak a kialakulásában némi felelősség terheli a strasbourgi bírakat is, amennyiben éppen a magyar Rekvényi-ügyben döntöttek úgy, hogy a demokratikus átmenet során megengedhető sajátos – értsd megszorító – mérce alkalmazása a szólásszabadságra. E kelet-közép-európai szóláskorlátozások tipi-

kus megnyilvánulásai a becsületsértési és rágalmazási tényállások, a közszereplők megsértésének szigorúbb büntetése, akár szabadságvesztés kilátásba helyezésével, sőt kiszabásával, a válaszadás és a helyreigazítás joga mind a hatóságok, mint magánszemélyek számára, a nemzeti jelképek megsértésének és az önkényuralmi jelképek közszemlére tételének büntetőjogi tilalma.

A MAGYAR GYAKORLAT

A magyar alkotmánybírók gyakran ellentmondásos gyakorlatát azonban nem igazolhatja az átmenetre vonatkozó strasbourgi „elővigyázatossági érvelés”, mert ők a már említett 1992-es ízgatási döntésben elvetették, hogy a gyalázkodó vélemények szabadságát a rendszerváltás történelmi körülményeire hivatkozva büntetőjogilag korlátozni lehessen: „Az Alkotmánybíróság tekintettel van az egyes ügyek történelmi körülményeire. A rendszerváltás elkerülhetetlenül társadalmi feszültségekkel jár. E feszültségeket kétségtelenül fokozhatja, ha egyesek büntetlenül adhatnak kifejezést nagy nyilvánosság előtt bizonyos csoportokkal szembeni gyűlöletüknek, megvetésüknek vagy ellenérzésüknek. A sajátos történelmi körülményeknek azonban van egy másfajta hatása is, s éppen ezért szükséges különbséget tenni a gyűlöletre uszítás és a sértő vagy lealacsonyító kifejezés használata között. [...] A gyalázkodásra bírálókat kell hogy feleljen. E folyamatba tartozik az is, hogy számolni kelljen magas kártérítésekkel. Büntetőjogi büntetésekkel azonban nem a közvéleményt és a politikai stílust kell formálni – ez paternalista hozzáállás –, hanem más jogok védelmében az elkerülhetetlenül szükséges esetekben szankcionálni.”¹¹

Ugyanebben a határozatban az Alkotmánybíróság megállapította: „A véleménynyilvánítás szabadságának kitüntetett szerepe van az alkotmányos alapjogok között, tulajdonképpen »anyagjoga« többféle szabadságjognak, az ún. »kommunikációs« alapjogoknak. [...] A szabad véleménynyilvánítás jogának kitüntetett szerepe ugyan nem vezet arra, hogy ez a jog – az élethez vagy az emberi méltósághoz való joghoz hasonlóan – korlátozhatatlan lenne, de mindenképpen azzal jár, hogy a szabad véleménynyilvánításhoz való jognak valójában igen kevés joggal szemben kell csak engednie, azaz a vélemény szabadságot korlátozó törvényeket megszorítóan kell értelmezni.”¹²

A SZEMÉLYISÉGI JOGOK SZEREPE

Sajó azonban – helyesen – úgy gondolja, hogy a szólásszabadságra vonatkozó magyar bírói gyakorlat messze van az olykor belső ellentmondásoktól sem

mentes alkotmánybírói ideáltól. A korlátozásokat mindenekelőtt a becsület büntető- és polgári jogi védelme tekintetében tartja túlzónak. Az Alkotmánybíróság gyakorlatának következetlenségét ezen a területen mindenekelőtt abban látja, hogy míg a testület alkotmányellenesnek ítélte a közösségekkel szembeni gyalázkodást, addig elfogadja a becsület büntetőjogi eszközökkel történő védelmének alkotmányos voltát. A polgári bíróságok gyakorlatát bírálva Sajó hivatkozik a Legfelsőbb Bíróság egyik eseti döntésére, amelyben a testület szükségét érezte elvi érrel megjegyezni, hogy „a bírálóknak vannak határai; nyilvánvaló, hogy az nem mehet el a gyalázkodó jellegig, amikor már az elbírált személy emberi méltóságának sérelmével jár, [...] nem tartalmazhat a bírálathoz elengedhetetlenül szükségeseken túlmenő, a becsületérzést sértő kijelentéseket” (BH 1994, 300). Ennyiben tehát a legfőbb bírói fórum – érvel Sajó – gyakorlata szembement az Alkotmánybíróság felfogásával, amely 1992-ben a közösség elleni ízgatás Btk.-beli tényállásának alkotmányossági vizsgálata kapcsán alkotmányellenesnek mondta ki a kifejezés módjára vonatkozó gyalázkodás büntetőjogi szankcionálását.

Ugyanakkor az Alkotmánybíróság gyakorlatát okkal nem tartja következetesnek a közszereplő politikusok korlátozottabb becsületvédelmét illetően sem. A 33/1998. (VI. 25.) AB határozatban például a testület elvileg nem tekintette alkotmányellenesnek a Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzatának szervezeti és működési szabályzatáról szóló önkormányzati rendeletnek azt a rendelkezését, mely szerint „a Közgyűlés bármely tagjának javaslatára vita nélküli minősített többséggel hozott határozata alapján rendbírással sújthatja azt a tagját, aki [...] a közgyűlési ülésen alaptalan, másokat sértő, illetve a testülethez méltatlan, nem illő kifejezést használ”.

Nem osztja Sajó az Alkotmánybíróságnak azt a felfogását sem, hogy a közszereplők becsületvédelmének területén a büntetőjog – egyébként nyilván kívánatos – háttérbe szorításával a polgári jognak kellene nagyobb teret nyernie, ahogy azt a testület a többször idézett 1992-es ízgatási határozatban kívánatosnak tartotta. Sajó szerint egyáltalán nem magától értetődő az alkotmánybíráknak az a hipotézise, mely szerint a büntetőjog minden esetben súlyosabb korlátozásnak tekintendő a polgári jognál, hiszen a magas nem vagyoni kártérítések még egzisztenciálisan is nehezebb helyzetbe hozhatják a jogsértőket, mint akár egy felfüggesztett szabadságvesztés, nem is beszélve az ennél enyhébb szankciókról, mint például a tapasztalt felfüggesztett pénzbüntetés.

Ahogy korábbi cikkeiben, Sajó erőteljes kritikával illeti a sajtó-helyreigazítás magyarországi bírói gyakorlatát is. Bírálóknak tárgya mindenekelőtt a nyilvános ese-

ményekről tudósító sajtó alkotmányosan aggályos objektív felelőssége. Ez véleménye szerint ellentétes a sajtónak a sajtótörvény által garantált, a nyilvános rendezvényekről való akadálytalan tudósítási szabadságával, valamint a strasbourgi bíróság gyakorlatával, mely szerint a szólásszabadság sérelmét valósítja meg, ha az újságíró azért szankcionálják, mert más személy becsületsértő véleményét híven idézi (Thoma kontra Luxemburg ügy).

A Sajtó által joggal kritizált első ügy egy akkori miniszterelnöki tanácsadónak egy napilap ellen indított helyreigazítási perében született döntés. A felperes annak a tudósításnak a tartalma miatt perelte a Magyar Hírlapot, melyet az újság egy országos egyesület közgyűléséről közölt. A sajtónak a valóság hí módon közölt tudósítással kapcsolatos felelősségével összefüggésben a jogerős ítélet hivatkozott a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának még ma is hatályos 14. számú állásfoglalására, amely egyebek között általánosságban kimondja, hogy akkor is a sajtószervnek kell bizonyítania az általa közölt tények valóságát, ha egyébként híven közli más személy tényállítását, nyilatkozatát vagy átveszi más sajtószerv közleményét.¹³ A bírói ítélet indokolása – ezúttal a PK 12. számú állásfoglalására hivatkozva – kifejti azt is, hogy a helyreigazítási igény tartalmi vizsgálata során a kifogásolt sajtóközleményt a maga egészében kell vizsgálni, a kifogásolt közléseket, kifejezéseket nem formális megjelenésük, hanem valós tartalmuk alapján kell megítélni, az értékelésnél tekintettel kell lenni a társadalmilag kialakult közfelfogásra is, a különböző részletek, pontatlanságok, lényegtelen tévedések nem adnak alapot helyreigazításra.¹⁴

A másik esetben egy minden fél által korrektnek mondott parlamenti tudósítás volt a sajtó-helyreigazítási per tárgya, amelyet a kormány titkosszolgálati minisztere indított egy ellenzéki képviselő felszólalását ismertető napilappal szemben. A Magyar Hírlap által közölt tudósítás szerint a képviselő megkockáztatta a feltételezést: nem kizárt, hogy egy vizsgálat elmaradásában közrejátszott az, hogy a miniszter apja tagja a hungarista mozgalomnak. Ez a parlamenti ciklusban szokásosnak mondható purparlé – szintén nem teljesen egyedülálló módon – jogi eljárások sorozatát indította el. A bíróság az előzőhöz hasonló indokolással helyreigazításra kötelezte a lapot, ami olyannyira kiváltotta Sajtó felháborodását, hogy tőle szokatlan módon ezúttal napilapokban írta meg kritikáját.¹⁵

Az Alkotmánybíróság egy 1997-es döntése [22/1997. (III. 19.) AB határozat] a bírálathoz tárgyában abban az esetben, amelyben a testület a közérkölcsek védelmében nyilvánította alkotmányosnak a sajtótörvény szóláskorlátozó rendelkezéseit. A Sajtó könyvében átsütő, a cenzúra minden formáját elvető állásponthoz nagyon közelinek mondható érvelésű indítvány a sajtótörvény 15. §

(3) bekezdése alkotmányellenességének megállapítását és teljes megsemmisítését kérte az alkotmány 61. § (2) bekezdésének a sajtószabadságot garantáló rendelkezése alapján. A törvénynek a rendszerváltás során érintetlenül maradt cenzurális rendelkezései feljogosították az ügyészt, hogy bűncselekmény vagy bűncselekmény elkövetésére való felhívás, a közérkölcsek, illetve mások személyhez fűződő jogainak sérelme, valamint a nyilvántartásba vétel előtti terjesztés miatt indítványozhassa a bíróságnál a sajtótermékek nyilvános közlésének megtiltását, a bíróság jogerős döntéséig pedig felfüggeszthesse a közlést. Az öt alkotmánybíró által jegyzett többségi döntés az indítványnak arra a mellékesnek szánt megjegyzésére fűzi fel az érvelést, mely szerint a személyhez fűződő jogok tipikus esetben személyesen gyakorolhatók, ezért ezek érvényesítésére az ügyészt nem lehet feljogosítani, minden más tekintetben azonban elutasítja az indítványt.¹⁶

AZ ELEKTRONIKUS MÉDIA ÜGYEI

Szintén több kritikával illeti könyvében Sajtó az Alkotmánybíróságnak az elektronikus médiával kapcsolatos döntéseit. Bírálathoz központi eleme itt az, hogy a bíróság több határozata „politikai változások színezte kétségek” közepette született. Ez a vád mindenképpen megalapozottnak tűnik az Antall József miniszterelnök és Göncz Árpád köztársasági elnök hadsegédletével folytatott médiaháború egyik döntő ütközetét jelentő 17/1993. (III. 19.) AB határozatot illetően.¹⁷ Ebben a döntésben az Alkotmánybíróság egyetlen különvélemény mellett meglehetősen sajátos megoldását választotta a Magyar Televízió kormányfelügyeletét szabályozó, a 37/1992. (VI. 10.) AB határozattal alkotmányellenesnek minősített 1047/1974. (IX. 18.) minisztertanácsi határozat megsemmisítésének. Az Antall-kormány számára nyilvánvalóan kedvező technika abban állt, hogy miután az Országgyűlés az első alkalommal az alkotmánybírák által megjelölt határidőre nem alkotta meg a kormányhatározat alkotmányosértő passzusát felváltó médiatörvényt, másodszer az Alkotmánybíróság már nem tűzött ki időpontot, hanem úgy rendelkezett, hogy az alkotmányellenes határozat azon a napon veszti hatályát, amelyen a médiatörvény hatályba lép. Ezzel a technikával kapcsolatban a döntéshez fűzött különvéleményében helyesen állapította meg Vörös Imre, hogy az Alkotmánybíróságnak nincs hatásköre arra, hogy az alkotmányellenesnek nyilvánított jogszabályi rendelkezés megsemmisítését egy bizonyos bekövetkező időpont helyett egy egyáltalán nem feltétlenül bekövetkező feltételhez kösse.

A jogos bírálathoz másik tárgya a 47/1994. (X. 21.) AB határozat, amelyben a testület csak két év kivárással,

már a kormányváltást követően helyezte hatályon kívül azt az 1992. év végén elfogadott 1993. évi költségvetési törvény alapján adott alkotmányellenes rendelkezést, amely a Miniszterelnöki Hivatal vezetőjét felhatalmazta a közszolgálati rádió és televízió költségvetését érintő átcsoportosítások végrehajtására, ezzel mintegy sakkban tartva a kormánnyal szemben esetlegesen nem eléggé lojális közintézményeket.

Ugyancsak a ciklus végének kivárását veti az alkotmánybírák szemére Sajó a 36/1994. (VI. 24.) AB határozat meghozatalának ütemezésével kapcsolatban. A határozattal az Alkotmánybíróság megsemmisítette a Büntető törvénykönyv „hatóság vagy hivatalos személy megsértése” című rendelkezését. Ez volt az a tényállás, amelynek alapján a bíróságok a kormányt, illetve minisztereit bíráló politikusokat, illetve társadalomtudósokat marasztaltak el.¹⁸ Az Antall-kormánynak való kedvezés vádja ebben az esetben azért nem meggyőző, mert az új kormány megalakulását követően született döntés nyomán az ítéleteket a törvény erejénél fogva felül kellett vizsgálni, ami feltehetően kedvezőtlenebb helyzetbe hozta a büntetőeljárásokat kezdeményező kormányfőt és kedvezőbbbe az alkotmányellenes rendelkezés alapján elítélt kritikusokat, mintha a gyorsabb alkotmánybírói határozathozatal nyomán a bírósági eljárások nem jutottak volna el az ítélelhozatalig.

A GYŰLÖLETBESZÉD KORLÁTOZHATÓSÁGA

Ellentétben a szerző eddig ismertett kritikaival, amelyek a szólásszabadság indokolatlan korlátozása miatt kárhoztatják az Alkotmánybíróság gyakorlatát, van egy területe a tiltott véleménynyilvánításnak, ahol Sajó bírálatának tárgya a túlzott engedékenységgel, ez pedig a gyűlöletbeszéd. Az Alkotmánybíróság legutóbbi ígazatási döntésén, a 18/2004. (V. 25.) AB határozaton keresztül a szerző kritikája kihat a két megelőzőre, a 30/1992. (V. 26.) és a 12/1999. (V. 21.) AB határozatra is. Az e döntésekben megnyilvánuló, következetesnek mondható felfogás értelmében az olyan, úgynevezett legveszélyesebb magatartások esetében korlátozhatja a jogalkotó a kifejezés szabadságát büntetőjogi eszközökkel, amelyek elérik „az emberek nagyobb tömegében a szenvedélyeket magas fokra lobbantó lázongó kifakadás” szintjét, az alkotmányos értékrendben igen magasan álló alanyi alapjogokat veszélyeztetnek, ami egyben a köznyugalom megzavarásához vezethet (e veszély közvetlen és nyilvánvaló). Vagyis a töretlen alkotmánybírói gyakorlat szerint az uszítás szintjét el nem érő gyalázkodó, becsmérlő típusú véleményközlés, mivel az alkotmány 61. § (1) bekezdésének védelme alatt áll, nem büntethető.

Sajó értelmezése szerint az 1992-es határozatban az Alkotmánybíróság – anélkül, hogy elkötelezte volna magát a szólás eszköz természete (például a politikai demokráciát szolgálja) vagy önértéke (például önmegvalósítás) mellett – a véleménynyilvánítás problémáját egy demokratikus társadalmi működés keretei közé helyezte el.¹⁹ Ezt a felfogást a 2004. évi határozat a következőképpen foglalja össze: „A szólás szabadságának állapota a demokrácia fokmérője.” Az AB 1992-es hitvallása szerint a toleráns társadalom modelljében a „minél több és minél többféle beszéd” felel meg szólásszabadság eszményének. Erről az eszményről alapítja meg Sajó 2004-ben, hogy az normatíván lehet ugyan védhető, de empirikusan nem igazolódott.²⁰ Márpedig ebben a helyzetben – érvel Sajó – nem zárható ki, hogy meghatározott tartalmak *in abstracto* – erőszak nélkül is – ártalmasak. Ha ugyanis a megfélemlítő szólás másokat elhallgattat, nem állítható, hogy a korlátlan szólás feltétlenül szólásszabadság-maximalizáló hatású lenne; a méltóságsértő, rasszista kijelentések a demokratikus közösség társadalmi párbeszédét nem mozdítják elő, így nincs tartalmi ok ezek védelmére. Feltéve, de meg nem engedve, hogy az ártalmas tartalmak büntetőjogi korlátozása kiállja a szükségesség-arányosság alkotmányossági próbáját, Sajó itt egy kizárólagosan instrumentális érvelést alkalmaz, jóllehet maga is elismeri, hogy az Alkotmánybíróság szólásszabadság-felfogása vegyesen alkalmazza a különböző igazolásokat.

Sajó András szerint a magyar alkotmánybírák felfogásában a szélsőséges nézetek esetében sem a vélemény tartalma, hanem a közlés közvetlen, belátható következményei alapozhatják csak meg a szólásszabadság korlátozását. Ezzel a – közvetlen és nyilvánvaló veszély (*clear and present danger*) amerikai tesztjére utaló – gyakorlattal, amelynek következménye, hogy Magyarországon nem kriminalizált a gyűlöletbeszéd, a magyar Alkotmánybíróság közelebb áll az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának felfogásához, mint az Emberi Jogok Európai Bírósága által képviselt európai értékrendhez. Ez az egyébként értéksemleges állítás csak azért nem állja meg a helyét, mert abban viszont igaza van Sajónak, hogy az alkotmánybírák gyűlöletbeszéd-felfogása aligha egyeztethető össze az önkényuralmi jelképek használata tilalmának és a nemzeti jelképek megsértése büntetőjogi büntetése alkotmányosságáról vallott nézeteikkel. (Márpedig ilyen tilalmak az alkotmányosan tolerált zászlóégetések hazájában ugyebár elképzelhetetlenek.) A 14/2000. (V. 12.) AB határozatban a bírák anélkül minősítették alkotmányosnak az önkényuralmi jelképek használatát büntetni rendelő törvényhelyet, hogy kimutatták volna más alapjog tényleges veszélyeztetettségét; a nemzeti jelképek megsértésének büntetését alkotmányos-

sá nyilvánító 13/2000. (V. 12.) AB határozatban pedig már fel sem merült más alapjog sérelmének veszélye.²¹

Összefoglalva a szólásszabadság magyarországi helyzetét, Sajó következtetése alig kedvezőbb Magyarországra, mint a többi posztkommunista országra nézve. Vagyis a rendesbíróságok – olykor politikai színezetű ügyekben, vagyis ahol a kormányzathoz kötődő személyek érdeke forog kockán – nem mindig képesek vagy hajlandók a személyiségi jogi jogvitákat alkotmányos szólásszabadsági összefüggésbe helyezni. Különösen aggasztónak tartja ezt a jelenséget a becsületvédelem polgári jogi és még mindig létező büntetőjogi védelme során, ahol a sértettek közszereplő mivolta nem kap következetes elismerést, és így a sajtóban lassan öncenzúra kap lábra. Ezzel némileg ellentétes tendenciaként bírálja a szerző a gyűlöletbeszéd megítélése során főleg az Alkotmánybíróság részéről megnyilvánuló túlzott liberalizmust, ami viszont a közosság és tagjai méltóságát sértő szólás elhatalmasodását eredményezi. A szerző értékelése szerint a két tendencia közös hátrányos következménye, hogy növekszik a távolság a strasbourgi és a magyar gyakorlat között.

A könyv tehát – ha nem is azonos súllyal, de – egyszerre kárhoztatja a túl kevés és a túl sok szabadságot a mai magyarországi véleménynyilvánítások terén. Jó utilitarista módjára mindig konzekveniconalista megközelítésben. De hogyan is értsük ezt? Sajó azokkal ért egyet, akik szerint „a szólásszabadság védelmét a kormányzat iránti bizalmatlanság motiválja. Úgy tartják, hogy ha bármiféle engedményt tesznek, aminek alapján a szólás korlátozható, a kormányzat ezt a lehetőséget ki fogja használni és újabb meg újabb területen korlátozza majd a kifejezés szabadságát.”²² Bárki, aki demokratikus eljárásban a többséget megszerzi, a kormányruánál nehezen tud ellenállni a jogkorlátozó „szirénhangoknak”. Ezért az a legjobb, ha leleményes Odüsszeuszként járunk el, és a szólásszabadság határait a lehető legszélesebben vonjuk meg.²³ Ennek alapja az a tapasztalat, hogy a demokrácia és az alkotmányosság állandó belső feszültségben van egymással. Hasonlóképp jár el a gyűlöletbeszéd korlátozásával kapcsolatban is, viszont ellenkező előjellel. A „minél több és minél többféle beszéd” doktrína véleménye szerint empirikusan „csödöt mondott”, vagyis nemhogy előmozdítaná a megszólalás tartalomfüggetlen védelme a köz dolgainak megvitatását, hanem hátráltatja, ugyanis a megfélemlítő megszólalások sokakat elhallgattatnak, így sérül a demokratikus párbeszéd. Ezért az ilyen megszólalásokat nem lehet védettnek minősíteni. A szólásszabadságnak ilyen felfogását, amelyben a legfőbb mérce az, hogyan járul hozzá a tájékozott választói döntések meghozatalához, Kis János „preferenciafeltáró modellnek” nevezte.²⁴ Ez a modell, amely jól hasznosít-

hatónak tűnt a kormányzat szóláskorlátozásával szemben, talán túl nagy árat kér a gyűlöletbeszéd korlátozásakor. Talán nem véletlen, hogy Kis a maga „disztributív felfogásához”, vagyis az egyenlő méltóság elvéből levezetett szólásvédelemhez társított egy, a kompromisszumtézist elutasító demokráciafelfogást.

Az akadémikus szerző ugyan ezúttal bevallottan nem tudományos monográfia írására vállalkozott, sokkal inkább ismeretterjesztésre a szólásszabadság kérdéseivel a mindennapok szintjén foglalkozóknak, kézikönyvében mégis mindvégig meghatározó az a tudományos szempontból leginkább izgalmas kérdés, hogy az egyes szabályozási megoldások hogyan igazolhatók, és azok közül „mi veszélyezteti és mi segíti a szólás szabadságának kiteljesedését”.

JEGYZETEK

1. Norman DORSEN, Michel ROSENFELD, András Sajó, Susanne BAER: *Comparative Constitutionalism*, West, 2003.
2. András SAJÓ: *Freedom of Expression/Szabadság Szlova*, Warszawa, Institute of Public Affairs/Instytut Spraw Publicznych, 2004.
3. SAJÓ András: *A szólásszabadság alkotmányos problémái a magyar jogrendben*, Budapest Liber Amicorum, Studia A. Harmathy dedicata, 2003; Sajó András: *Rasszista nézetek büntetésének alkotmányosságáról*, Györgyi Kálmán ünnepi kötet, Budapest, 2004. Ez utóbbi tanulmány némileg átdolgozott változatát lásd SAJÓ András: „...A faji gyűlölet igazolása büntetendő”, *Fundamentum*, 2004/4.
4. Elég csak a formai feltételekre gondolni: név-, tárgy- és esetmutató, részletes, a további tájékozódást elősegítő irodalomjegyzék stb.
5. A téma megjelölésére SAJÓ az Egyesült Államok alkotmányának 1. kiegészítésében szereplő fogalom (*free speech*) magyar megfelelőjét használja, szemben a magyar alkotmány 61. §-ának szóhasználatával, amely a véleménynyilvánítás szabadsága kifejezést alkalmazza. A magyar Alkotmánybíróság felfogásában ebből eredő külön nevesített jog a szólás- és sajtószabadság, amely utóbbi felöleli valamennyi médium szabadságát, továbbá az informáltsághoz való jogot, az információk megszerzésének szabadságát. Tágabb értelemben a véleménynyilvánítási szabadsághoz tartozik a művészi, irodalmi alkotás szabadsága és a művészeti alkotás terjesztésének szabadsága, a tudományos alkotás szabadsága és a tudományos ismeretek tanításának szabadsága. Ez utóbbiak tiszteletben tartásáról és védelméről az alkotmány 70/G. §-ában külön is rendelkezik. A véleménynyilvánítási szabadsághoz kapcsolódik mint ugyancsak önállóan nevesített alkotmányos alapjog a lelkiismereti és vallásszabadság (60. §), valamint a gyülekezési jog is (62. §). A magyar alkotmányéhoz közeli kifejezést használ a német alaptörvény 5. cikke, amelynek címe ma-

gyar fordításban: véleményszabadság (*Meinungsfreiheit*). Ez a cikk szabályozza a szólásszabadság mellett az információ, a sajtó, a rádiózás és a televíziózás, a filmkészítés, a művészet, a tudomány, a kutatás és a tanítás szabadságát. A védett kör nagyjában-egészében megegyezik az amerikai alkotmányéval, de – az alkotmányát több mint százötven évvel később elfogadó – Németországban már nevesíteni lehetett olyan jogokat, amelyeket az Egyesült Államokban csak a későbbi joggyakorlat alakíthatott ki (rádiózás, televíziózás, filmkészítés, az információ szabadsága). Ugyanakkor egyes jogokat – a véleményszabadsággal való kapcsolatuk ellenére – a későbbi német szabályozás önálló alkotmányos jogként fogalmazott meg. Ez történt például a vallásszabadsággal, az egyesülési és a gyülekezési joggal, amelyeket a német alaptörvény az Európában szokásos gyakorlattal egyezően önálló jogként nevesít.

6. E sorok szerzője a véleményszabadságról szóló monográfiájában az instrumentális és a konstitutív igazolásról még mint egymást kizáró lehetőségekről beszélt. Lásd HALMAI Gábor: *A véleményszabadság határai*, Budapest, Atlantisz, 1994, 306–319. Az álláspont módosított változatát lásd HALMAI Gábor: *A véleménynyilvánítás szabadsága*, in *Emberi jogok*, szerk. HALMAI Gábor, TÓTH Gábor Attila, Budapest, Osiris, 2003, 431–437.
7. Erre lehet példa a magyar Alkotmánybíróság máig legismertebb döntése, a közönség elleni izgatás alkotmányosságáról szóló 30/1992. (V. 26.) AB határozat. Lásd GYÖRFI Tamás: *Az alkotmánybíráskodás politikai karaktere*, Budapest, INDOK, 2001, 118.
8. Ami röviden összefoglalva a következőket tartalmazza: „Bármiféle, a szólás korlátozására irányuló kormányzati törekvést a legszigorúbb mércével mérnek. E mérce érvényes a lázítás (sedition) esetében is. Csak az a közlés korlátozható, tiltható, mely a szó szoros értelmében világos és jelenvaló veszővel jár. Továbbá az eleven, cenzúramentes nyilvános vita érdekében a közszereplőkre vonatkozó kifejezéseket csak kivételesen lehet személyiségi jogi alapú kártérítéssel korlátozni. A becsületsértés, illetve rágalmozás mint büntetőjogi kategória alkotmányellenes. A szólásszabadság iránti elkötelezettség meghatározza a gyűlöletbeszéd (rasszista gyalázkodás) megítélését is: itt a megszólaló az, akit a jog kedvezményez, vagyis a hallgatóságban vagy másokban keletkezett sérelem másodlagos” (SAJÓ, 27).
9. *New York Times versus Sullivan*, 376 U.S. 254, 279–280 (1964). Idézi SAJÓ, 34.
10. Lásd SAJÓ, 144.
11. ABH 1992, 167, 180. Amikor az igazságügy-miniszter 2003 végén indokolta a Btk. igazgatási passzusának ismételt, az Alkotmánybíróság által később ugyancsak megsemmisített szigorítását, némileg cinikus módon arra hivatkozott, hogy az átmeneti időszak elmúltával immár igazolható a szólás szigorúbb korlátozása.
12. Lásd ABH 1992, 167, 170–171. Ezzel kapcsolatban Sajó, megkérdőjelezve az anya fontosabb voltát a gyermeknél, a doktrína érvényesülése ellenében megjegyzi, hogy az önálló alkotmányos jogot alkotó személyes adatok védelme (59. §) és a tág értelemben vett véleményszabadság részét képező információs szabadság konfliktusában az Alkotmánybíróság és a törvényhozó – a személyes méltósággal való összefüggésére tekintettel – éppenséggel inkább az előbbit találja védendőnek, például olyan politikailag kényes kérdésekben, mint a nem közszereplő egykori titkosügynökök személyes adatainak nyilvánossága. E kritika helytállóságát fényesen igazolta az úgynevezett dossziétörvény 2005-ös kudarca, ugyanakkor az is kétségtelen, hogy addigra az információs szabadság önállósult alapjogként, és nem a tág értelemben vett véleményszabadság részeként került konfliktusba a gyakran valóban túl hangsúlyos adatvédelemmel.
13. A szerzőnek az ítélettel és a PK 14. számú állásfoglalásával kapcsolatban akkori részletes kritikáját lásd SAJÓ András: *Sajtó-helyreigazítás és sajtójog. A Schmidt ítélet margójára*, Jogtudományi Közöny, 2001/5, 206. Sajó úgy vélekedik, hogy a probléma megoldásának kulcsa a jogalkalmazó és nem a jogalkotó kezében van.
14. Ez az indoklás különösen annak a jogerős ítéletnek a fényében érdekes, amely Sajó könyvének megjelenése után, 2005 júniusában született a Szárhegy dűlő-Sárazsádány-Tokajhegyalja Kft. kontra Élet és Irodalom perben a kft. „közgyűléseinek” jegyzőkönyveivel kapcsolatban. Az ítélet szövegét közli az ÉS 2005. július 29-i száma.
15. Lásd SAJÓ András: *A parlament elhallgattatása*, Népszabadság, 2002. március 19.
16. A határozat részletes kritikáját lásd HALMAI Gábor: „Az előző vizsgálat eltöröltetvén örökre...?”, Fundamentum, 1997/1.
17. A szerző itt tévesen a 64/1992. (XII. 11.) AB határozatra hivatkozik. Vö. SAJÓ, 117.
18. Az egyik elítélt Lengyel László politológus volt, aki az Antall-kormányt korrupcióval vádolta egy előadásában, a másik pedig EÖRSI Mátyás SZDSZ-es képviselő, aki Horváth Balázs belügyminiszterről nyilatkozta egy televíziós műsorban, hogy a taxisblokád idején a tömegbe lövetés lehetőségét „fontolgatta”.
19. Ezt a kritikát lásd először SAJÓ András: *A „láthatatlan alkotmány” apróbetűi: a magyar Alkotmánybíróság első eszkerkét-száz napja*, Állam- és Jogtudomány, 1993/1–2, 65–68.
20. A könyvbeli részletesebb kifejtést lásd SAJÓ András: „...A faji gyűlölet igazolása büntetendő” Fundamentum, 2004/4, 21–34.
21. A határozatok részletes kritikáját lásd HALMAI Gábor: *Kommunikációs jogok*, Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2002, 105–109, illetve 124–131.
22. SAJÓ, 27.
23. Lásd erről bővebben SAJÓ András: *Önkorlátozó hatalom*, Budapest, KJK – MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, 1995, 23–25.
24. Kis János: *Szólásszabadság és náci beszéd*, in K. J.: *Az állam semlegessége*, Budapest, Atlantisz, 1997, 384.